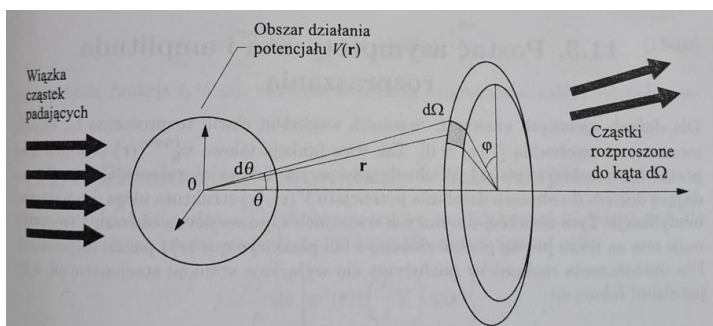

Wstęp do kwantowej teorii rozpraszania

I. Rozpraszanie przez statyczny potencjał

(LA, Mechanika kwantowa)

Założymy krótko-zasięgowy i sferycznie-symetryczny potencjał rozpraszający $V(\mathbf{r}) = V(r)$ – układ współrzędnych w środku potencjału ; równanie Schroedingera [**stacjonarne zagadnienie własne** dla hamiltonianu cząstki w potencjale $V(r)$], w jednostkach atomowych

(1)

$$\left[-\frac{1}{2} \nabla^2 + V(r) \right] \psi(\mathbf{r}) = E \psi(\mathbf{r})$$

równanie może mieć rozwiązania odpowiadające stanom związanym cząstki (elektronu) w potencjale $V(r)$;

założymy $V(r) \rightarrow 0$, dla $r \rightarrow \infty$;

nas interesuje przypadek $E > 0$, czyli w obszarze widma ciągłego energii – wszystkie E dozwolone; nie szukamy E , lecz:

badamy prawdopodobieństwo rozproszenia cząstki padającej z kierunku z , w kąt bryłowy $d\Omega$, określony przez θ, ϕ ; czyli przechodzących przez powierzchnię $dS = r^2 d\Omega$;

to prawdopodobieństwo nazywamy **różniczkowym przekrojem czynnym** $\sigma(\theta)$

$$\frac{d\sigma}{d\Omega} = \frac{\text{gęstość prądu fali rozproszonej (w } d\Omega \text{)}}{\text{gęstość prądu fali padającej (w jedn. pow.)}}$$

Dla sferycznie symetrycznego $V(r)$ i elektronów padających opisanych falą płaską $\sim e^{ikr}$, gdzie $k^2 = 2E$, możemy dla dużych r przybliżyć $\psi(\mathbf{r})$ jako

(2a)

$$\psi(\mathbf{r}) \sim e^{ikr} + f(\theta) \frac{e^{ikr}}{r}$$

a dla kierunku padania cząstek z

(2)

$$\psi(\mathbf{r}) \sim e^{ikz} + f(\theta) \frac{e^{ikr}}{r}$$

$$r \rightarrow \infty$$

a $f(\theta)$ nazywamy amplitudą rozpraszania (zależy od E);

[uwaga: formalnie $f(\theta)$ może zależeć też od ϕ , ale dla sferycznie-symetrycznego potencjału $V(r)$ i wiązce cząstek padających w kierunku z , hamiltonian jest niezmienniczy wzgl. obrotów wokół osi z];

gęstość prądu prawdopodobieństwa przechodząca przez $d\mathbf{S}$ to

$$\mathbf{j} \cdot d\mathbf{S} = \frac{1}{2i} (\psi^* \nabla \psi - \psi \nabla \psi^*) \cdot d\mathbf{S}$$

gęstość prądu fali padającej to k ,

a obliczając gęstość fali rozproszonej,

dla $r \rightarrow \infty$ można w gradiencie zostawić tylko składową radialną $\nabla_r = \frac{\partial}{\partial r}$ i

przy pominięciu wyrazów $\sim 1/r^3$, jako małych w porównaniu z wyrazami $\sim 1/r^2$ dostaniemy

$$\mathbf{j} \cdot d\mathbf{S} = \frac{k|f(\theta)|^2}{r^2} r^2 d\Omega$$

i ostatecznie

(2c)

$$\frac{d\sigma}{d\Omega} = |f(\theta)|^2$$

a całkowity przekrój czynny otrzymujemy (po wyciąkowaniu po ϕ i θ):

$$\sigma = 2\pi \int_0^\pi |f(\theta)|^2 \sin\theta d\theta$$

Analiza fal parcyjnych

Ze względu na osiową (z) symetrię funkcję ψ można rozłożyć na zupełny układ wielomianów Legendre'a $P_l(\cos\theta)$

(3)

$$\psi(\mathbf{r}) = \frac{1}{r} \sum_{l=0}^{\infty} A_l(k^2) u_l(r) P_l(\cos\theta)$$

gdzie A_l to współczynniki rozwinięcia,

lub zapisać jako

(3b)

$$\psi(\mathbf{r}) = \frac{1}{kr} \sum_{l=0}^{\infty} (2l+1) i^l R_l(r) P_l(\cos\theta)$$

wstawiając (3) do (1), mnożąc przez $P_l^*(\cos\theta)$, całkując po θ i pamiętając, że wielomiany P_l są funkcjami własnymi operatora $\mathbf{L}^2$,

$$\mathbf{L}^2 P_l(\cos\theta) = l(l+1) P_l(\cos\theta)$$

a operator Laplace'a we współrzędnych sferycznych ma postać

$$\Delta = \frac{1}{r^2} \left(\frac{\partial}{\partial r} r^2 \frac{\partial}{\partial r} + \frac{1}{\sin\theta} \frac{\partial}{\partial \theta} \sin\theta \frac{\partial}{\partial \theta} + \frac{1}{\sin^2\theta} \frac{\partial^2}{\partial \varphi^2} \right)$$

gdzie część zależna tylko od kątów to $\mathbf{L}^2$

dostaniemy równania na $u_l(r)$

(4)

$$\left[\frac{d^2}{dr^2} - \frac{l(l+1)}{r^2} - U(r) + k^2 \right] u_l(r) = 0$$

gdzie $U(r) = 2V(r)$.

Funkcje $u_l(r)$ i $R_l(r)$ spełniają to samo równanie (3) gdyż różnią się tylko stałym czynnikiem.

Podobnie jak dla stanów związanych atomów (np. wodoru) gdzie $U(r) \sim \frac{1}{r}$, możemy w $r \rightarrow 0$ rozwinąć $u_l(r) \sim r^n$, i żądając regularności w $r = 0$, dostajemy (z równania 4) dwa możliwe zachowania:

$$u_l(r) \sim r^{l+1}, \text{ lub } u_l(r) \sim r^{-l}$$

ale dla wszystkich dodatnich wartości l skończoną gęstość w $r = 0$ daje tylko $u_l(r) \sim r^{l+1}$ (rozwiązanie mające sens fizyczny).

Dla $r \rightarrow \infty$, gdzie $V(r) \rightarrow 0$, mamy

$$\left[\frac{d^2}{dr^2} - \frac{l(l+1)}{r^2} + k^2 \right] u_l(r) = 0$$

którego rozwiązaniami są powiązane ze sferycznymi funkcjami Bessela j_l i von Neumanna η_l (4a)

$$kr j_l(kr) \sim \sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right), \quad kr \eta_l(kr) \sim \cos\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right)$$

$r \rightarrow \infty$

i każde rozwiązanie może być przedstawione jako kombinacja

(5a)

$$u_l(r) = kr[a \cdot j_l(kr) + b \cdot \eta_l(kr)]$$

przy $|a|^2 + |b|^2 = 1$, można przedstawić a i b jako $\cos \delta$ i $\sin \delta$; i korzystając ze wzoru na $\sin(\alpha + \beta)$, dostaniemy asymptotycznie

(5b)

$$u_l(r) \sim \sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi + \delta_l\right)$$

a δ_l nazywamy przesunięciem fazowym l -tej fali parcjalej.

Ponieważ falę płaską e^{ikz} będącą funkcją opisującą elektrony padające też można przedstawić w postaci rozwinięcia

(6a)

$$e^{ikz} = \sum_{l=0}^{\infty} (2l+1) i^l j_l(kr) P_l(\cos\theta)$$

albo jako

$$e^{ikz} = \frac{1}{kr} \sum_{l=0}^{\infty} (2l+1) i^l q_l(r) P_l(\cos\theta)$$

przy czym asymptotyczna postać $q_l(r)$ jest

(6b)

$$\sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right) = \frac{i}{2} \left\{ e^{-i(kr - \frac{1}{2}l\pi)} - e^{i(kr - \frac{1}{2}l\pi)} \right\}$$

[gdyż $e^{i\alpha} = \cos \alpha + i \sin \alpha$].

Jeśli chodzi o funkcje $R_l(r)$ [czy $u_l(r)$] to asymptotycznie, dla dużych r , będą one zawierały zarówno wkłady od fali padającej e^{ikz} , jak i od rozproszonej e^{ikr} ; jednak asymptotycznie amplituda kulistych fal rozproszonych będzie inna niż padających ze względu na oddziaływanie z potencjałem $V(r)$, zatem możemy **dla dużych r** przedstawić $R_l(r)$ jako

(7)

$$R_l(r) = \frac{i}{2} \left\{ e^{-i(kr - \frac{1}{2}l\pi)} - S_l e^{i(kr - \frac{1}{2}l\pi)} \right\} = \sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right) + \frac{i}{2} (-i)^l (1 - S_l) e^{ikr}$$

[tu trzeba skorzystać z faktu, że (6b) można zapisać

w postaci $\frac{i}{2} e^{-i(kr - \frac{1}{2}l\pi)} = \sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right) + \frac{i}{2} e^{i(kr - \frac{1}{2}l\pi)}$ a drugi wyraz to $\frac{i}{2} e^{ikr} (-i)^l$

oraz z tego, że $e^{-i\frac{l\pi}{2}} = (-i)^l$];

S_l nazywa się macierzą rozpraszania (tu: diagonalnym elementem macierzy rozpraszania); w rzeczywistości jest to stosunkiem amplitudy fali wychodzącej do amplitudy fali przychodzącej;
w postaci prawdziwie macierzowej pojawia się w rozpraszaniu nieelastycznym - wielokanałowym (na atomach), w którym cząstka padająca może wzbudzać atom do różnych stanów (o tym później).

Wstawiając (6a) [z asymptotyczną postacią (6b)] do (2) i porównując wyrazy szeregu (3) [z asymptotyczną postacią $R_l(r)$ (7)]
(7a)

$$f(\theta) \frac{e^{ikr}}{r} = \psi - e^{ikz}$$

$$f(\theta) \frac{e^{ikr}}{r} = \frac{1}{kr} \sum_l (2l+1)(i)^l P_l[R_l - krj_l]$$

co asymptotycznie
z (7) daje (podstawiając (4a))

$$f(\theta)e^{ikr} = \frac{1}{k} \sum_l (2l+1)(i)^l P_l \left[\sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right) + \frac{i}{2}(-i)^l(1 - S_l)e^{ikr} - \sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right) \right]$$

czyli
(8)

$$f(\theta) = \frac{1}{2ik} \sum_{l=0}^{\infty} (2l+1)(S_l - 1)P_l(\cos\theta)$$

gdyż $(i)^l(-i)^l = 1^l = 1$.

A z drugiej strony, asymptotyczna postać $u_l(r)$

$$u_l(r) \sim \sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi + \delta_l\right)$$

$$\sin(kr - l\pi/2 + \delta_l) = \frac{i}{2} \left(e^{-i(kr - \frac{l\pi}{2} + \delta_l)} - e^{i(kr - \frac{l\pi}{2} + \delta_l)} \right) = \frac{i}{2} e^{-i\delta_l} (e^{-i(kr - \frac{l\pi}{2})} - e^{i(kr - \frac{l\pi}{2})} e^{2i\delta_l})$$

oznacza [przez porównanie z (7)], że
(8a)

$$S_l = e^{2i\delta_l}, \quad \text{czyli} \quad S_l - 1 = 2ie^{i\delta_l} \sin \delta_l$$

[skorzystałem z wzorów na $\sin(2a)=2\sin(a)\cos(a)$ i $\cos(2a)=\cos^2(a)-\sin^2(a)$]
zatem
(8b)

$$f(\theta) = \frac{1}{2ik} \sum_{l=0}^{\infty} (2l+1)(e^{2i\delta_l} - 1)P_l(\cos\theta).$$

Ponieważ $\int |P_l(\cos\theta)|^2 d\Omega = \frac{4\pi}{2l+1}$

to całkowity przekrój czynny $\sigma = 2\pi \int_0^\pi |f(\theta)|^2 \sin\theta d\theta$

wyniesie

(9)

$$\sigma = \frac{4\pi}{k^2} \sum_{l=0}^{\infty} (2l+1) \sin^2 \delta_l = \sum_{l=0}^{\delta_l} \sigma_l$$

Uwaga: wielkość $1 - S_l = T$ nazywa się macierzą przejścia (*transition*);

w asymptotycznej postaci

$$\begin{aligned} u_l(r) &\sim \sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi + \delta_l\right) \sim \sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right) + \tan \delta_l \cos\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right) \\ &= \sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right) + R \cos\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right) \end{aligned}$$

$\tan \delta_l$ nazywamy macierzą **R** (*reactance*) – tutaj jest skalarem,

proste przekształcenia prowadzą do związku $S = \frac{1+iR}{1-iR}$.

Obliczenia w praktyce

Żeby obliczyć różniczkowy i całkowity przekrój czynny należy znaleźć wszystkie δ_l ; numerycznie całkuje się równanie (4) w obszarze $r < r_0$ dla każdego l oddzielnie (lub wyznacza się analityczną funkcję przybliżoną w tym obszarze) i zszywa się dla $r \geq r_0$, (gdzie $r_0 = d$ to odległość, dla której $U(r)$ w (4) jest do zaniedbania) z asymptotyczną postacią (5a), δ_l wyznacza się z warunków zszycia.

Uwaga: W praktyce zwykle tylko skończona ilość δ_l wnosi istotny wkład do sumy po l , co widać z równania (4), gdyż dla dużych l wyraz $\frac{l(l+1)}{r^2}$ „zdominuje” potencjał $U(r)$ – odpowiedzialny za rozproszenie i δ_l .

Ciągłość funkcji i pochodnej można zapewnić poprzez żądanie ciągłości pochodnej

logarytmicznej $(\ln R(r))' = \frac{R'}{R}$;

jeśli γ_l to pochodna logarytmiczna w punkcie $r=d$ rozwiązania za obszaru $r < d$, to z (5a) dostajemy

$$\frac{k[j'_l(kd) \cos \delta_l + \eta'_l(kd) \sin \delta_l]}{[j_l(kd) \cos \delta_l + \eta_l(kd) \sin \delta_l]} = \gamma_l$$

wzór ten często upraszcza się dla szczególnych przypadków „silnego” $U(r)$, małych energii, lub dużych wartości l ; np. w odległości $r \gg d$ od centrum rozpraszającego energia w równaniu (4) jest praktycznie określona przez potencjał odśrodkowy $\frac{l(l+1)}{r^2} \sim k^2$ i

wyznaczone stąd $r_{0l} = \frac{1}{k} \sqrt{l(l+1)}$ nazywa się „odległością największego zbliżenia” (klasycznie *parametrem zderzenia*);

innymi słowy: fale parcjalne o $\sqrt{l(l+1)} \gg kd$, (czyli w przybliżeniu o $l \gg kd$), nie ulegają „rozproszeniu” – nie wnoszą istotnego δ_l ;

dla $l = 0$, $kd \ll 1$ mówimy o *rozpraszaniu cząstek powolnych*.

Analizując $f(\theta)$ dla $\theta = 0$, czyli „ku przodowi” (w kierunku padającej fali) dostajemy [z (8) i (8a)]

$$\text{Im}f(0) = \frac{1}{k} \sum_{l=0}^{\infty} (2l+1) \sin^2 \delta_l$$

a zatem z (9)

$$\sigma = \frac{4\pi}{k} \text{Im}f(0)$$

co nosi nazwę *twierdzenia optycznego*.

Rozpraszanie cząstek powolnych (w skrócie) (AD)

Wróćmy do równania (4)

(4p1)

$$\left[\frac{d^2}{dr^2} - \frac{l(l+1)}{r^2} - U(r) + k^2 \right] R_l(r) = 0$$

jeśli $U(r) = 0$ to mówimy o ruchu swobodnym i odpowiednie równanie

(4p2)

$$\left[\frac{d^2}{dr^2} - \frac{l(l+1)}{r^2} + k^2 \right] g_l(r) = 0$$

przy warunkach regularności w zerze $R_l(0)$ i $g_l(0) = 0$;

mnożąc (4p1) przez $g_l(r)$ i (4p2) przez $R_l(r)$, odejmując je stronami całkując od 0 do ρ dostaniemy

$$\left[g_l \frac{dR_l}{dr} - R_l \frac{dg_l}{dr} \right]_{r=\rho} = \int_0^\rho U(r) R_l(r) g_l(r) dr$$

ale $g_l(r) = krj_l(kr)$ i dla dużych ρ przyjmuje asymptotyczną postać $\sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right)$ ($kr \gg l$) a asymptotyczna postać R_l jest $R_l(r) = \sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi + \delta_l\right)$, to asymptotycznie dostaniemy

$$k \sin \delta_l = - \int_0^\rho U(r) R_l(r) g_l(r) dr$$

[wzory na $\sin(a+b) = \sin(a)\cos(b) + \cos(a)\sin(b)$ i $\cos(a+b) = \cos(a)\cos(b) - \sin(a)\sin(b)$]

W przybliżeniu możemy R_l zastąpić pod całką g_l i wtedy

$$k \sin \delta_l = -k^2 \int_0^\rho U(r) r^2 j_l^2(kr) dr$$

jeśli d jest zasięgiem potencjału U i $kd \ll 1$ – **dla powolnych cząstek**

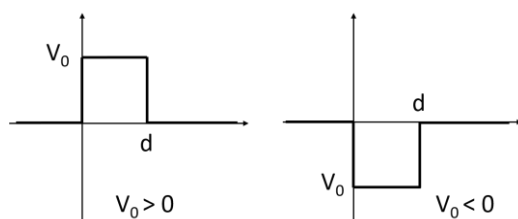
jeśli posłużyć się asymptotycznym przedstawieniem funkcji Bessla

$$j_l(kr) \approx \frac{(kr)^l}{1 \cdot 3 \cdot 5 \cdot \dots \cdot (2l+1)}$$

To dalej można pokazać, że przesunięcia fazowe są nieparzystymi funkcjami k i szybko maleją ze wzrostem l i dla $kd \ll 1$, a to oznacza, że w zderzeniach cząstek powolnych udział biorą tylko fale parcjalne $l = 0$ (fale s); dla takich cząstek rozwiązujemy równanie (4p3)

$$\left[\frac{d^2}{dr^2} - U(r) + k^2 \right] R_0(r) = 0$$

Rozpraszanie na prostokątnym potencjale 1D – przypomnienie

a. Przypadek $V_0 > 0$ - tunelowanie przez barierę

Rozwiązania równania $-\frac{1}{2} \frac{d^2}{dx^2} u(x) = E u(x)$ w odpowiednich obszarach $[x < 0, 0 < x < d, x > d]$ mają postać

- I. $A e^{ikx} + B e^{-ikx}$
- II. $F e^{ikx} + G e^{-ikx}$
- III. $C e^{ikx}$

gdzie $k = \sqrt{2E}$, $\kappa = \sqrt{2(E - V_0)}$;

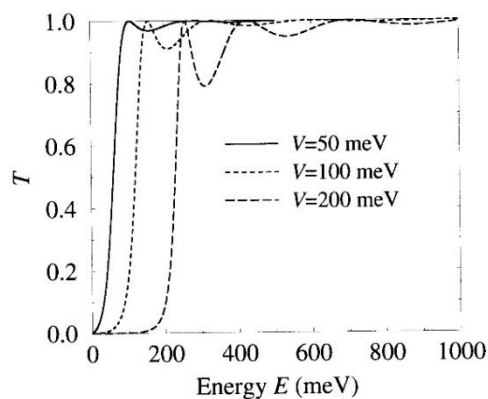

[uwaga: dla $E < V_0$ κ staje się urojone i funkcje w obszarze II. są wykładnicze];
 żądanie ciągłości funkcji i pochodnych dla $x=0$ oraz $x=d$ daje cztery równania (na 5
 niewiadomych A, B, C, F, G ; po wyeliminowaniu F i G

współczynnik przejścia (tunelowania) T definiuje się jako $T = \left| \frac{C}{A} \right|^2$ i wynosi
 (10)

$$T = \left[1 + \frac{4E(E - V_0)}{V_0^2 \sin^2 \kappa d} \right]^{-1}$$

dla $E > V_0$ transmisja z prawdopodobieństwem $T=1$ zachodzi gdy $\kappa d = \pi, 2\pi$, wtedy, gdy
 wewnątrz szerokości bariery znajdzie się całkowita liczba połówek długości fali $e^{i\kappa x}$,
mówimy o rezonansowym rozpraszaniu;
 dla innych E $T < 1$. [wykres]

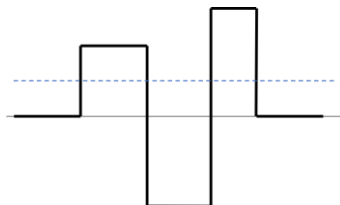

b. Przypadek $V_0 < 0$ - rozpraszanie na studni

Rezonansowe rozpraszania z $T=1$ zachodzą także w tym przypadku; we wzorze (10) V_0
 zastępujemy przez $-V_0$.

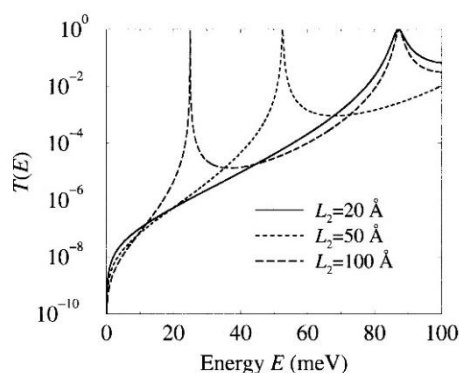
Wartości E , dla których $T=1$ nazywamy *wirtualnymi poziomami energii* (dla obu znaków V_0).

c. Przypadek podwójnej bariery ze studnią

Rozpraszanie z $T=1$ zachodzi dla E bliskich stanom związanym w studni, gdyby bariery były
 nieskończenie szerokie, mówimy wówczas o **tunelowaniu rezonansowym**.

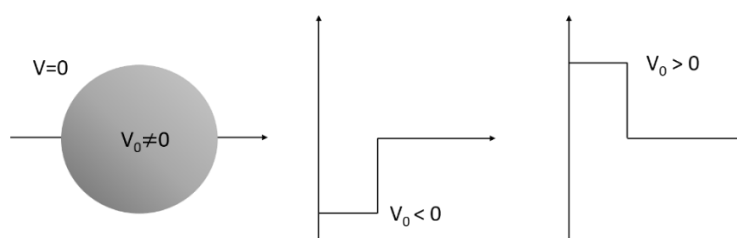
Przykładowy wykres T dla podwójnej bariery (bez studni) dla różnych odległości L_2 między barierami

przy czym maksima odpowiadające rezonansowemu tunelowaniu mają w otoczeniu energii rezonansowej E_r Lorentzowski kształt

$$T(E) = \frac{1}{1 - \left(\frac{E - E_r}{2\Gamma}\right)^2}$$

Rozpraszanie na stałym, kulistym potencjale (AD)

$$V(r) = \begin{cases} V_0, & \text{dla } r \leq d \\ 0, & \text{dla } r > d \end{cases}$$

Rozważymy tylko powolne cząstki, tzn. $kd \ll 1$, czyli istotny wkład tylko od fal parcyjnych $l = 0$; zatem asymptotycznie

$$R_0(r) \sim \sin(kr + \delta_0)$$

Wewnątrz studni (V_0 ujemne) lub bariery (V_0 dodatnie) równanie na funkcję radialną ma postać

(11)

$$\left(\frac{d^2}{dr^2} + K^2\right)R_{01}(r) = 0$$

gdzie $K^2 = k^2 \pm K_0^2$ gdzie $K_0^2 = 2V_0$, [plus występuje dla studni a minus dla bariery] (równanie (4)), dla $r < d$ i $K^2 > 0$ [tzn. ponad barierą lub ponad studnią], rozwiązanie ma postać

$$R_{01}(r) = C_1 \sin(Kr)$$

gdź dla $r=0$ musi zachodzić $R_{01}(0) = 0$;

a dla $V_0 > 0$ i $k^2 < 2V_0$ (wewnątrz bariery):

$$R_{01}(r) = C_1 \sinh(Qr)$$

gdzie $Q = \sqrt{2V_0 - k^2}$;

a) $V_0 < 0$

Przyrównanie pochodnych logarytmicznych $R_0(r)$ i $R_{01}(r)$ dla $r=d$

Daje (11a)

$$k \operatorname{ctg}(kd + \delta_0) = K \operatorname{ctg}(Kd)$$

Dla głębokich studni potencjału i małych energii ruchu względnego [$|V_0| \gg k^2$], po przekształceniu i uproszczeniu (11a) można pokazać, że

(11b)

$$\sigma_0 \approx 4\pi d^2 \left(1 - \frac{\tan(K_0 d)}{K_0 d}\right)^2$$

a to oznacza, że dla bardzo małych energii i pewnych głębokości studni potencjału, tzn. gdy spełniony jest warunek

(11c)

$$\tan(K_0 d) = K_0 d$$

nie ma wcale rozpraszania fali s ($\sigma_0 \approx 0$) ; to jest tzw. zjawisko Ramsauera-Townsenda obserwowane przy niskoenergetycznym rozpraszaniu elektronów na gazach szlachetnych (dla których potencjał atomowy szybko zanika przez ekranowanie kulombowskie i może być przybliżony potencjałem kuli).

b) $V_0 > 0$

Ponieważ

$$R_0(r) \sim \sin(kr + \delta_0) = \sin(kr) + \tan \delta_0 \cos(kr)$$

to przybliżenie dla przypadku $V_0 \sim \infty$, tzn. „nieprzenikalnej kuli”, $R_0(d) = 0$, mamy

$$\tan \delta_0 = -\frac{\sin(kd)}{\cos(kd)}, \quad \text{to} \quad \delta_0 = -kd$$

i całkowity przekrój czynny dla k bliskich zero, za równaniem (9), wynosi $\sigma = 4\pi d^2$ jest 4 razy większy niż klasyczne przybliżenie....

Uwaga:

Model rozpraszania na kuli – posługujący się jednym parametrem „ d ” zasięgu potencjału - jest przydatny w przybliżonym opisie niskoenergetycznego rozpraszania na atomach; potencjał atomu szybko zanika ze względu na ekranowanie potencjału jądra przez elektrony i dla pewnych odległości możemy przyjąć $V = 0$.

Szczególnie interesujący jest przypadek bardzo małych energii rozpraszanej cząstki, $k \rightarrow 0$, w tym przypadku wyższe fale parcjale odgrywają zdecydowanie mniejszą rolę niż fala „ s ” ($l=0$) i asymptotyczne rozwiązanie równania radialnego w obszarze gdzie $V = 0$ jest w przybliżeniu liniową funkcją k , gdyż równanie radialne $\frac{d^2}{dr^2} u_0(r) = 0$ ma ogólną postać rozwiązania $u_0(r) = Ar + B$;

ale jednocześnie w tym obszarze $u_0(r) = \sin(kr) + \tan \delta_0 \cos(kr)$, co dla $k \rightarrow 0$ przyjmuje postać $u_0(r) = k(r - a)$, przy zdefiniowaniu „długości rozpraszania” „ a ” jako $a = -\lim_{k \rightarrow 0} \frac{\tan \delta_0}{k}$;

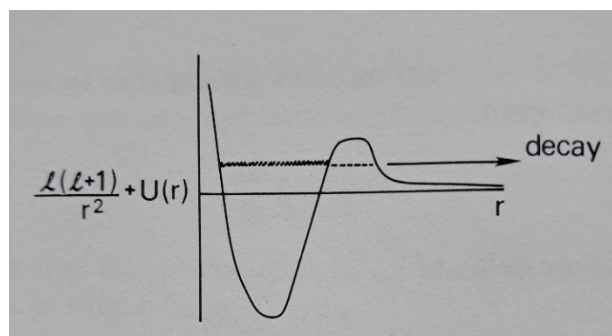
innymi słowy: a jest miejscem gdzie asymptotyczna postać funkcji, która zaczyna się od miejsca efektywnego zasięgu ($R \sim d$) przecina oś r ;

„długość rozpraszania” – pozwala nam interpretować niskoenergetyczne rozpraszanie fal „ s ” i związać tę wielkość z „efektywnym zasięgiem” potencjału rozpraszającego;

dla $V < 0$ długość rozpraszania może być także ujemna;

Rozpraszanie rezonansowe

Całkowity potencjał w równaniu (4) ma postać $\frac{l(l+1)}{r^2} + U(r)$, przy ujemnym $U(r)$ i dodatnim wyrazie $\frac{l(l+1)}{r^2}$ może wygenerować „górkę” dla pewnych wartości r

i oprócz stanów związanych dla $E < 0$ ($k^2 < 0$) może mieć dla $E > 0$ tzw. stany rezonansowe - rezonanse kształtu (*shape resonances*), które są nazywane także metatrwałymi stanami autojonizującymi;

zarówno stany związane jak i stany rezonansowe można identyfikować przez bieguny macierzy rozpraszania na zespolonej płaszczyźnie k (stany związane występują dla k urojonego);

stany rezonansowe mają skończony czas życia, rozpadają się z emisją przechwyconej „chwilowo” cząstki;

płaszczyzna zespolona k odpowiada w zasadzie zespolonym energiom; biorąc pod uwagę ewolucję układu kwantowego w czasie, która opisana jest zależnością funkcji falowej od czasu

$$e^{(-i\frac{E}{\hbar}t)}$$

żeby móc opisać skończony czas życia układu w stanie rezonansowym (zanik w czasie) można wprowadzić zespoloną energię stanu rezonansowego

$$E_{res} = E_r - i\frac{1}{2}\Gamma$$

zatem

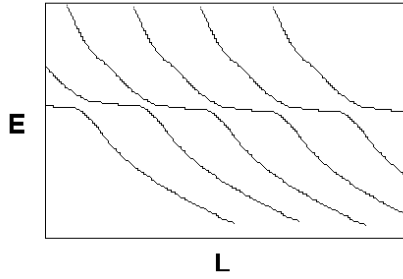
$$e^{(-i\frac{E}{\hbar}t)} = e^{(-i\frac{E_r}{\hbar}t)} e^{(-\frac{\Gamma}{2\hbar}t)}$$

drugi czynnik opisuje zanik z *czasem połowicznego rozpadu* $\tau = \frac{\hbar}{\Gamma}$.

Pokrótkie zarysujemy dwie metody obliczania $E_{res} = E_r - i\frac{1}{2}\Gamma$

1. Metoda stabilizacji

- cały układ zamykamy w „dużym” pudle o objętości $\Omega = np \cdot L^3$ i nieskończonym potencjale na brzegach, dzięki czemu wszystkie stany mają charakter związany (funkcje znikają na brzegach pudła);
- diagonalizujemy macierz hamiltonianu w odpowiedniej i dużej bazie (unormowanej do objętości pudła Ω);
- wykreślamy i śledzimy zależność poziomów energetycznych od wielkości pudła (L), dla energii stanu rezonansowego zachowanie jest takie:

z wykresu odczytujemy położenie E_r i szacunkową szerokość Γ rezonansu.

2. Metoda obrotu zespolonej współrzędnej

Z rzeczywistą współrzędną radialną r przechodzimy na płaszczyznę zespoloną

(R1)

$$r \rightarrow r e^{i\theta}$$

funkcja radialna odpowiadająca stanowi rezonansowemu nie jest kwadratowo całkowalna i daje się zapisać jako

$$u(r) = u_{loc}(r) + u_{asym}(r)$$

przy podstawieniu R1 funkcja

$$u(r) \rightarrow u(r e^{i\theta}) = \tilde{u}(r)$$

staże się kwadratowo całkowalna, daje się więc przedstawić w bazie funkcji kwadratowo całkowalnych $\{\varphi_i(r)\}$

$$\tilde{u}(r) = \sum_{i=1}^N c_i \varphi_i(r)$$

transformacja odwrotna współrzędnej r da

$$u(r) = \sum_{i=1}^N c_i \varphi_i(r e^{i\theta})$$

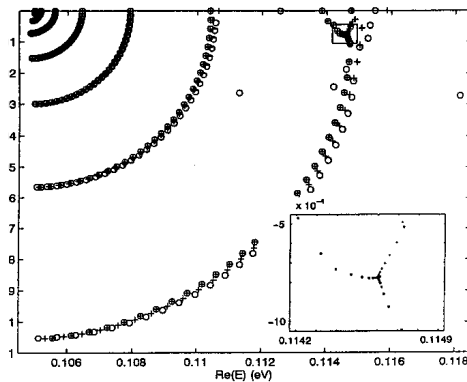
ale funkcje bazowe pozostają nadal kwadratowo całkowalne; np. funkcje Gaussowskie $e^{-ar^2} \rightarrow e^{-ar^2} e^{2i\theta}$ choć oscylują zanikając dla $r \rightarrow \infty$.

Elementy macierzowe hamiltonianu w takiej bazie są zespolone (macierz jest niehermitowska) i energie własne są zespolone

$$E(\theta) = E_r(\theta) + iE_i(\theta)$$

i w funkcji θ tworzą tzw. θ -trajektorie; reprezentacje widma ciągłego zachowują się regularnie w funkcji θ , tzn. tworzą „łuki”; stany związane są praktycznie stabilne na osi $E_r(\theta)$ i niezależne od θ ,

natomiast stanom rezonansowym odpowiadają punkty stabilizacji na płaszczyźnie $E=E_r+i E_i$

II. Rozpraszanie elektronów na atomach

Kilka podstawowych pojęć:

- **Rozpraszanie elastyczne** – energia ($E > 0$) elektronu za mała, żeby wzbudzić atom (tarczę rozpraszającą), $E \left(= \frac{k^2}{2} \right) < E_{1exc}^{at} - E_{gs}^{at}$; odpowiada w zasadzie rozpraszaniu na statycznym potencjale atomowym (kulombowski od jądra ekranowany elektronami tarczy);
- **Rozpraszanie nieelastyczne**

kanały otwarte $e(E) + A \rightarrow A^* + e(\varepsilon)$

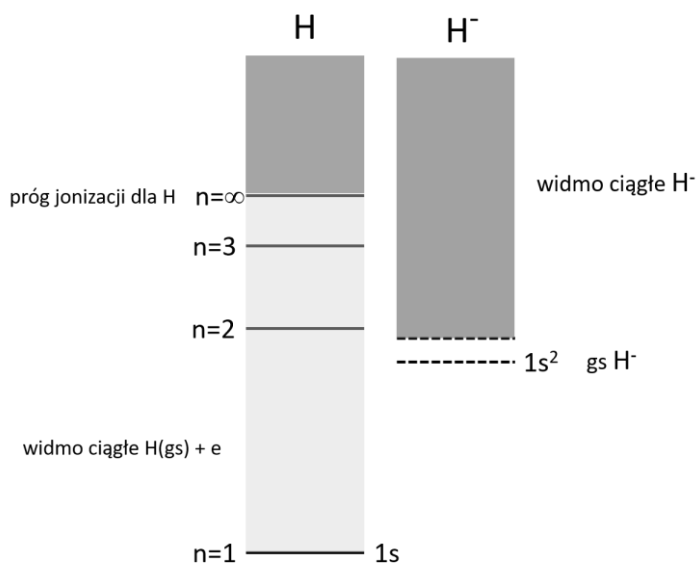
$$E = E_{i-exc}^{at} - E_{gs}^{at} + \varepsilon_i, \quad \varepsilon_i > 0, \quad i - \text{numer kanału}$$

elektron wzbudza atom i „oddala się” z energią $\varepsilon_i < E$;

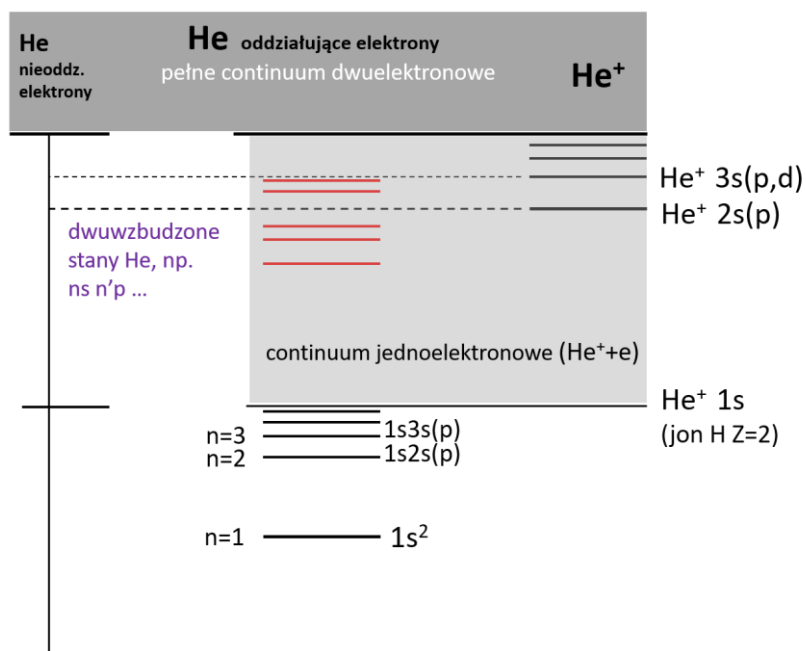
kanały zamknięte: $E < E_{i-exc}^{at} - E_{gs}^{at}$ ale $e(E) + A \rightarrow (A^-)^*$

powstaje $(A^-)^*$ (*compound atom*) - jon ujemny atomu A w stanie podstawowym lub wzbudzonym - nietrwałym – leżącym energetycznie na tle widma ciągłego $A_{(gs)} + e(E)$, zwykle tuż pod progiem wzbudzenia nieelastycznego, mówimy wówczas o stanie rezonansowym (autojonizującym) lub po prostu o **rezonansie Feshbacha**

ilustracja dla rozpraszania na wodorze

ilustracja dla rozpraszania na He⁺

Stany układu N+1 elektronowego, leżące na tle widma ciągłego (o tej samej symetrii – parzystości) układu N-elektronowego są krótko-życiowe (metatrwałe) i rozpadają się (autojonizują) na układ N-elektronowy + swobodny elektron;

w przekroju czynnym na zderzenie e + tarcza N-elektronowa, objawiają się jako ostre maxima (w których przesunięcia fazowe gwałtownie zmieniają się o π);

jeśli continuum N-elektronowe jest o innej symetrii to nierelatywistycznie te stany są trwałe, ale rozpadają się (wolniej) przez efekty relatywistyczne.

Rozpraszanie na wodorze

- Rozważania bez uwzględnienia symetrii

Zakładając dla uproszczenia masę protonu nieskończenie większą od masy elektronów i przechodząc do układu środka masy, równanie Schroedingera wygląda tak (H1)

$$\left[-\frac{1}{2} \nabla_1^2 - \frac{1}{2} \nabla_2^2 - \frac{1}{r_1} - \frac{1}{r_2} + \frac{1}{|r_1 - r_2|} - E \right] \Psi(\mathbf{r}_1, \mathbf{r}_2) = 0$$

jeśli założymy elastyczne rozpraszanie na atomie H w stanie 1s, to w przybliżeniu możemy zapisać (bez antysymetryzowania funkcji dwuelektronowej) (H2)

$$\Psi(\mathbf{r}_1, \mathbf{r}_2) \approx \psi_{1s}(\mathbf{r}_1) F(\mathbf{r}_2)$$

przy czym

$$\left[-\frac{1}{2} \nabla_1^2 - \frac{1}{r_1} - E_{1s} \right] \psi_{1s}(\mathbf{r}_1) = 0$$

a rozpisując

$$\frac{1}{r_{12}} = \frac{4\pi}{r_{>}} \sum_{l,m} \frac{1}{(2l+1)} \left(\frac{r_{<}}{r_{>}} \right)^l Y_{lm}^*(\theta_1, \varphi_1) Y_{lm}(\theta_2, \varphi_2)$$

wstawiając (H2) do (H1), mnożąc z lewej przez $\psi_{1s}^*(\mathbf{r}_1)$ i całkując po $\mathbf{r}_1$ oraz pamiętając, że przy całkowaniu po $\mathbf{r}_1$ z $\psi_{1s}(\mathbf{r}_1) = 2^{1/2} e^{-r_1} Y_{00}(\theta_1, \varphi_1)$ zredukuje się do $\frac{1}{r_{12}} = \frac{4\pi}{r_{>}}$,

pamiętając o normalizacji stałej (niezależnej od kątów) funkcji Y_{00} oraz, że całkowanie po $\mathbf{r}_1$ trzeba podzielić na obszary $(0-r_2)$ i $(r_2 - \infty)$,

otrzymamy

(H2b)

$$\{\nabla_2^2 - U(r_2) + k^2\} F(\mathbf{r}_2) = 0$$

gdzie

$$U(r) = -2 \left(1 + \frac{1}{r} \right) e^{-2r}, \quad k^2 = 2(E - E_{1s})$$

$U(r)$ nazywamy „statycznym potencjałem” wodorowym.

Biorąc pod uwagę równanie (3): $F(\mathbf{r}) = \frac{1}{r} \sum_{l=0}^{\infty} A_l(k^2) u_l(r) P_l(\cos\theta)$ dostaniemy radialne równania takie jak (4) na $u_l(r)$:

$$\left[\frac{d^2}{dr^2} - \frac{l(l+1)}{r^2} - U(r) + k^2 \right] u_l(r) = 0$$

i asymptotyczną postać (dla $r \rightarrow \infty$)

$$u_l(r) \sim \sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi + \delta_l\right)$$

W praktyce: dla każdego l rozwiązujemy radialne równanie na $u_l(r)$ (dla ustalonego E) zaczynając od $u_l(r) \sim r^{l+1}$ w $r=0$, do pewnego r_0 (dla którego $U(r)$ uznajemy za znikomo mały w porównaniu z $\frac{l(l+1)}{r^2} + k^2$) i zszywamy z asymptotyczną postacią wykorzystując (9) znajdziemy wszystkie istotnie różne od zera δ_l , za ich pomocą z (8) $f(\theta)$ a następnie różniczkowy i całkowy przekrój czynny (robimy to dla każdego E).

.. dla atomów alkalicznych wykorzystuje się czasami modelowy ekranowany potencjał kulombowski ..

Powyżej nie uwzględniliśmy spinu elektronów i konieczności antysemtryzowania funkcji układu elektronów (tam dwóch elektronów), ale o tym później...

Rozpraszanie na atomach

Chcąc uwzględnić nie tylko rozpraszanie elastyczne, ale też nieelastyczne (przypadek wielokanałowy),

czyli wzięcie pod uwagę także otwartych kanałów $E = E_{i-exc}^{at} - E_{gs}^{at} + \varepsilon_i$,

to nasza funkcja (H2), ale już dla układu e-atom (niekoniecznie wodór) musiałaby mieć postać

(H3)

$$\Psi(\vec{r}, \mathbf{r}_0) \approx \sum_i \psi_i(\vec{r}) F_i(\mathbf{r}_0)$$

gdzie $\psi_i(\vec{r})$ to funkcja opisująca i -ty stan atomowy, $\vec{r}$ to symbolicznie współrzędne elektronów w atomie, a $F_i(\mathbf{r}_0)$ to i -ta funkcja opisująca rozpraszaną cząstkę gdy atom jest w stanie i ,

rozwiniecie (H3), zwane także *eigenfunction expansion method* (EE), jest podstawą podejścia zwanego **metodą silnego sprzężenia (*close coupling*)**;

postać asymptotyczna funkcji (przez analogię do (2a)) wyglądać będzie tak (H4)

$$\Psi(\vec{r}, \mathbf{r}_0) \rightarrow e^{ik_0 \mathbf{r}_0} \psi_0(\vec{r}) + \sum_i f_{0i}(\mathbf{k}_0, \mathbf{k}_i) \frac{e^{ik_i r_0}}{r} \psi_i(\vec{r})$$

gdzie dla sferycznie symetrycznego zagadnienia $\mathbf{k}_0, \mathbf{k}_i$ definiują kąt θ rozpraszania, [uwaga nie wybraliśmy tu $\mathbf{r}_0$ w kierunku osi z , ale zawsze można tak $\mathbf{r}_0$ zdefiniować];

$f_{0i}(\mathbf{k}_0, \mathbf{k}_i)$ to amplituda rozpraszania w kanale i -tym gdy stanem początkowym atomu jest stan „0”

Formalnie moglibyśmy uwzględnić też kanały zamknięte, ale wówczas k_i^2 byłoby < 0 i fala wychodząca zanikałaby exponencjalnie;

Ogólne uwagi:

1. w doświadczeniu zderzeń elektronów z atomami mamy **wiązkę elektronów i chmurę atomów** (tarczy N -elektronowej); nie wszystkie elektrony muszą być w tym samym stanie spinowym, tzn. rzutu spinu na wybrany kierunek (**polaryzacja**); podobnie z chmurą atomów;
(w zasadzie powinniśmy stosować podejście macierzy gęstości);
2. rachunek teoretyczny powinien pozwalać na opis różnych sytuacji polaryzacyjnych;
3. hamiltonian układu e+H (dwóch elektronów w przypadku rozpraszania na wodorze) komutuje z operatorem kwadratu całkowitego spinu $\mathbf{S}^2$ i rzutu spinu $\mathbf{M}_S$ na oś z (np. oś rozpraszania), kwadratu całkowitego momentu pędu $\mathbf{L}^2$ i $\mathbf{M}_L$;

- Jednak funkcja opisująca elektrony rozproszone powinna być sumą po wszystkich

kanałach $\Gamma = \left(\gamma_{at}, l, L, M_L, \frac{1}{2}, S, M_S, \pi \right)$

gdzie γ_{at} to term atomowy określony przez („konfigurację”, L_{at}, S_{at}), $\frac{1}{2}$ to spin elektronu rozpraszanego, l to liczba kwantowa jego orbitalnego momentu pędu, a π to parzystość; $\frac{1}{2}$ i S_{at} sumują się do S, M_S , a l i L_{at} do L, M_L , pomimo tego, że $(\Gamma | H_{N+1} | \Gamma') = \delta_{\Gamma\Gamma'}$,

jednak my nie szukamy stanów związanych H_{N+1} , będących stanami własnymi $\mathbf{S}^2$, $\mathbf{S}_z$, $\mathbf{L}^2$ i $\mathbf{L}_z$, tylko rozwijamy funkcję widma ciągłego H_{N+1} na wszystkie możliwe stany $(N+1)$ -cząstkowe, oparte o stany własne hamiltonianu H_N .

Uogólniając (H3) możemy zapisać

(H5)

$$\Psi(\mathbf{X}, \mathbf{x}_{N+1}) \approx \sum_{\Gamma} \psi_{\Gamma}(\mathbf{X}, \hat{\mathbf{r}}_{N+1}) F_{\Gamma}(r) = \sum_{\Gamma} \phi_{\Gamma}$$

gdzie

$\mathbf{X} = (\bar{\mathbf{r}}, \bar{\boldsymbol{\sigma}})$, $F_{\Gamma}(r)$ funkcja radialna rozpraszanego elektronu, a $\psi_{\Gamma}(\mathbf{X}, \hat{\mathbf{r}}_{N+1})$ to funkcja wynikająca z wszystkich powyższych sprzężeń momentów pędów i momentów spinowych;

Równanie (H5) jest podstawą metody **metody silnego sprzężenia (close coupling)**.

Dodatkowo powinniśmy zapewnić antysymetryczną postać funkcji falowej, tzn.

1. żądać żeby $\psi_{at, \Gamma}(\mathbf{X})$ były antysymetryczna,
2. zapewnić antysymetrię ze względu na przestawienie par współrzędnych pomiędzy $\mathbf{X}$ i $\mathbf{x}_{N+1}$, czyli tworzyć funkcje $\Theta_{\Gamma} = \mathcal{A} \phi_{\Gamma}$, gdzie $\mathcal{A}$ to odpowiedni antysymetryzer i w rezultacie zapisać

(H5a)

$$\Psi(\mathbf{X}, \mathbf{x}_{N+1}) = \sum_{\Gamma} \Theta_{\Gamma} .$$

Wróćmy do elastycznego rozpraszania na wodorze z uwzględnieniem spinu.

Podobnie jak w (H2) rozważmy tylko niskoenergetyczne elektrony i tylko jeden kanał oparty na stanie podstawowym 1s wodoru H (całkowity $L=0$), możemy mieć natomiast dwa stany spinowe dwóch elektronów : singlet i tryplet, i zatem funkcja będzie wyglądała tak:

(H6)

$$\Psi(\mathbf{x}_1, \mathbf{x}_2) = \chi_{M_S}^S(1,2)[1 + (-1)^S P_{12}] \psi_0(\mathbf{r}_1) F_0^S(\mathbf{r}_2)$$

gdzie $\psi_0(\mathbf{r}_1) = \psi_{at,1s}(\mathbf{r}_1)$, $\mathbf{x} = (\mathbf{r}, \sigma)$, a $\mathbf{r}_2$ to przestrzenna współrzędna rozpraszanego elektronu;

pamiętamy, że

(H6b)

$$\chi_{M_S}^S(1,2) = \sum_{m_1, m_2} C\left(\frac{1}{2}, \frac{1}{2}, m_1, m_2, S, M_S\right) \chi_{m_1}^{\frac{1}{2}}(1) \chi_{m_2}^{\frac{1}{2}}(2)$$

gdzie $C\left(\frac{1}{2}, \frac{1}{2}, m_1, m_2, S, M_S\right)$ to współczynniki Clebsaha-Gordana wynikające ze składania momentów, czyli z przejścia od bazy iloczynowej $\chi_{m_1}^{\frac{1}{2}}(1) \chi_{m_2}^{\frac{1}{2}}(2)$ (dla $m_1, m_2 = \pm \frac{1}{2}$) do bazy S, M_S ($S=1,3$; $M_S = -S, \dots, S$), $\chi_{M_S}^S$;

w szczególności dla trypletu ($S=1$) $\chi_1^1 = \alpha(1)\alpha(2)$, $\chi_{-1}^1 = \beta(1)\beta(2)$,

$\chi_0^1 = \frac{1}{\sqrt{2}}[\alpha(1)\beta(2) + \beta(1)\alpha(2)]$, a dla singletu ($S=0$) $\chi_0^0 = \frac{1}{\sqrt{2}}[\alpha(1)\beta(2) - \beta(1)\alpha(2)]$.

Funkcja (H6) jest funkcją własną hamiltonianu

(H7)

$$\left[-\frac{1}{2} \nabla_1^2 - \frac{1}{2} \nabla_2^2 - \frac{1}{r_1} - \frac{1}{r_2} + \frac{1}{r_{12}} - E \right] \Psi(\mathbf{x}_1, \mathbf{x}_2) = 0$$

Działając podobnie jak dla (H1) i (H2), tzn. mnożąc (H7) z lewej przez $\chi_{M_S'}^{S' *} (1,2) \psi_0^*(\mathbf{r}_1)$ i całkując po $\mathbf{r}_1$ oraz sumując po spinach otrzymamy

(H8)

$$\left[-\frac{1}{2} \nabla^2 + V_{00} - W_{00} - (E - E_{1s}) \right] F_0^S(\mathbf{r}) = 0$$

(nie musimy już numerować współrzędnej),

i ponownie biorąc pod uwagę równanie (3): $F(\mathbf{r}) = \frac{1}{r} \sum_{l=0}^{\infty} A_l(k^2) u_l(r) P_l(\cos\theta)$, lub (H8a)

$\psi(\mathbf{r}) = \frac{1}{kr} \sum_{l=0}^{\infty} (2l+1) i^l R_l(r) P_l(\cos\theta)$ oraz $\psi_0(\mathbf{r}) = \frac{1}{r} R_{1s}(r) Y_0^0(\hat{\mathbf{r}})$ dostaniemy ponownie (H9)

$$\left[\frac{d^2}{dr^2} - \frac{l(l+1)}{r^2} - U(r) + 2W_{00} + k^2 \right] u_l^S(r) = 0$$

gdzie $U(r) = -2 \left(1 + \frac{1}{r}\right) e^{-2r}$ (to już znamy), $k^2 = 2(E - E_{1s})$, a $2W_{00}$ jest potencjałem wymiennym (który w działaniu na $u_l^S(r)$ wciąga ją pod całkę a „wyrzuca” $R_{1s}(r)$;

asymptotyczne postaci $u_l^S(r)$ są $u_l^S(r) \sim \sin(kr - \frac{1}{2}l\pi + \delta_l^S)$;

$-U(r) + 2W_{00}$ nazywamy „potencjałem statyczno-wymiennym”.

Różnica dla $S=0$ i $S=1$ jest taka, że W_{00} ma w sobie zaszyty znak $(-1)^S$.

Przejdźcie do obliczenia amplitud rozpraszania nie już takie *strightforward* ... gdyż zakładając, że przed zderzeniem (elektron rozpraszany w $-\infty$) elektron rozpraszany jest w stanie spinowym $\chi_{m_1}^{\frac{1}{2}}(1)$, a elektron w atomie $\chi_{m_2}^{\frac{1}{2}}(2)$ i biorąc pod uwagę (H4) możemy dla $r_2 \rightarrow \infty$ zapisać

(H10)

$$\Psi(\mathbf{x}_1, \mathbf{x}_2) \sim \psi_0(\mathbf{r}_1) \chi_{m_1}^{\frac{1}{2}}(1) \chi_{m_2}^{\frac{1}{2}}(2) e^{ikz_2} + \sum_{m_1' m_2'} \psi_0(\mathbf{r}_1) \chi_{m_1'}^{\frac{1}{2}}(1) \chi_{m_2'}^{\frac{1}{2}}(2) M_{m_1' m_2', m_1, m_2}(\theta) \frac{e^{ikr_2}}{r_2}$$

a zapisując składnikami oznaczmy jako $\Psi(\mathbf{x}_1, \mathbf{x}_2) \sim „A” + „B”$.

Ponieważ (H10a)

$\chi_{m_1}^{\frac{1}{2}}(1) \chi_{m_2}^{\frac{1}{2}}(2) = \sum_S C\left(\frac{1}{2}, \frac{1}{2}, m_1, m_2, S, m_1 + m_2\right) \chi_{m_1+m_2}^S(1,2)$ jako transformacja odwrotna do (H6b) [dla różnych, ale ustalonych wartości $M_S = m_1 + m_2 = 0, 1$ lub -1] i rozwijając e^{ikz_2} jak w (6b) $\{ e^{ikz} = \sum_{l=0}^{\infty} (2l+1) i^l j_l(kr) P_l(\cos\theta) \}$ pierwszy składnik „A” w (H10) będzie

$$\sum_{lS} C\left(\frac{1}{2}, \frac{1}{2}, m_1, m_2, S, m_1 + m_2\right) \chi_{m_1+m_2}^S(1,2) (2l+1) i^l P_l(\cos(\theta_2)) j_l(kr_2)$$

który, korzystając z rozkładu (H6B – teraz pojawią się m_1' i m_2' primowane jako indeksy przebiegające sumę) będzie miał postać

(H10b)

$$\sum_{lS} \sum_{m'_1 m'_2} C\left(\frac{1}{2}, \frac{1}{2}, m_1, m_2, S, m_1 + m_2\right) C\left(\frac{1}{2}, \frac{1}{2}, m'_1, m'_2, S, m_1 + m_2\right) \times \\ \times \chi_{m'_1}^{\frac{1}{2}}(1) \chi_{m'_2}^{\frac{1}{2}}(2) (2l+1) i^l P_l(\cos(\theta_2)) j_l(kr_2)$$

Oznaczając całą naszą funkcję $\Psi(\mathbf{x}_1, \mathbf{x}_2)$ jako „C” możemy zapisać asymptotycznie

$$„C” = „A” + „B”, \text{ czyli } „B” = „C” - „A”$$

Funkcja $\Psi(\mathbf{x}_1, \mathbf{x}_2)$ musi jednocześnie

- (a) być zapisana w postaci rozkładu na stany własne tarczy (H3) [tu $\psi_0(\mathbf{r}_1) \chi_{m_1}^{\frac{1}{2}}(1)$], mnożonych przez funkcje opisującą rozpraszany elektron $F(\mathbf{r}_2)$ o postaci (H8a),
- (b) być kombinacją stanów własnych układu „tarcza-elektron” (H5), tzn. kombinacją stanów własnych całkowitego S ,

To zadanie jest niełatwe, ale w zasadzie już mamy je wykonane w (H10b) - jest suma po S , jest suma po stanach tarczy m'_1 , (a suma po m'_2 wynika ze sprzęgania do S), tylko $j_l(kr_2)$ trzeba zastąpić przez $R_l(r)$, czyli człon „C” przyjmie postać:

$$\Psi(\mathbf{x}_1, \mathbf{x}_2) = \frac{1}{kr} \sum_{lS} \sum_{m'_1 m'_2} C\left(\frac{1}{2}, \frac{1}{2}, m_1, m_2, S, m_1 + m_2\right) C\left(\frac{1}{2}, \frac{1}{2}, m'_1, m'_2, S, m_1 + m_2\right) \times \\ \times \chi_{m'_1}^{\frac{1}{2}}(1) \chi_{m'_2}^{\frac{1}{2}}(2) (2l+1) i^l P_l(\cos(\theta_2)) R_l(r_2)$$

Znając asymptotyczną postać $j_l(kr_2)$ (6b) oraz $R_l(r_2)$ [które teraz zależy od spinu S - $R_l^S(r_2)$] i porównując w „B” = „C” - „A” wyrazy przy tym samym (m_1, m_2) dostaniemy:

$$M_{m'_1 m'_2, m_1, m_2}(\theta) = \frac{1}{2ik} \sum_{lS}^{\infty} (2l+1) (e^{2i\delta_l^S} - 1) P_l(\cos\theta) \\ \times C\left(\frac{1}{2}, \frac{1}{2}, m_1, m_2, S, m_1 + m_2\right) C\left(\frac{1}{2}, \frac{1}{2}, m'_1, m'_2, S, m_1 + m_2\right)$$

to jest amplituda rozpraszania ze stanu (e+H) określonego przez (m_1, m_2) do stanu określonego przez (m'_1, m'_2) ;

możemy w zasadzie mówić o „kanałach spinowych” $\left(\frac{1}{2}, \frac{1}{2}\right), \left(\frac{1}{2}, -\frac{1}{2}\right), \left(-\frac{1}{2}, \frac{1}{2}\right), \left(-\frac{1}{2}, -\frac{1}{2}\right)$, ta amplituda $M_{m'_1 m'_2, m_1, m_2}(\theta)$ jest macierzą 4x4;

wartości współczynników Clebscha-Gordana są: $1, 0, \pm\sqrt{\frac{1}{2}}$, możemy zatem *explicite* napisać macierz $M_{m'_1 m'_2, m_1, m_2}(\theta)$

$$\begin{bmatrix} F(\theta) & 0 & 0 & 0 \\ 0 & \frac{1}{2}[F(\theta) + G(\theta)] & \frac{1}{2}[F(\theta) - G(\theta)] & 0 \\ 0 & \frac{1}{2}[F(\theta) - G(\theta)] & \frac{1}{2}[F(\theta) + G(\theta)] & 0 \\ 0 & 0 & 0 & G(\theta) \end{bmatrix}$$

gdzie

$$F(\theta) = \frac{1}{2ik} \sum_{l=0}^{\infty} (2l+1)(e^{2i\delta_l^1} - 1)P_l(\cos\theta)$$

amplituda rozpraszania w stanie trypletowym układu (e+H)

$$G(\theta) = \frac{1}{2ik} \sum_{l=0}^{\infty} (2l+1)(e^{2i\delta_l^0} - 1)P_l(\cos\theta)$$

Uwaga: wiersze macierzy M to pary (m'_1, m'_2) a kolumny to pary (m_1, m_2) .

Jeśli nie włączymy wymiany, tzn. przyjmiemy $W_{00} = 0$, to $\delta_l^1 = \delta_l^0$, $F(\theta) = G(\theta)$ i M jest diagonalna z elementami diagonalnymi równymi $F(\theta)$ - nie następuje wymiana spinów między elektronem tarczy a elektronem rozpraszonym;

Procedura obliczeniowa w praktyce:

- rozwiązujemy (H9), tzn. „całkujemy” równanie od $r=0$ do granicy asymptotycznej,
- asymptotycznie przyrównujemy $u_l^S(r) \sim \sin(kr - \frac{1}{2}l\pi + \delta_l^S)$ i znajdujemy δ_l^S ,
- budujemy macierz amplitudy rozpraszania M .

Teraz możemy obliczać różne różniczkowe i całkowite przekroje czynne, np. dla procesu rozpraszania niespolaryzowanej wiązki elektronów na spolaryzowanych atomach tarczy (tarcza w stanie m_1), należy uśrednić po obu rzutach spinu elektronu rozpraszanego (1/2 sumy po m_2) oraz wysumować po wszystkich możliwych stanach końcowych układu m'_1, m'_2 , co daje (zgodnie z (2c)):

$$\frac{d\sigma}{d\Omega} = \frac{1}{2} \sum_{m_2} \sum_{m'_1, m'_2} |M_{m'_1 m'_2, m_1, m_2}(\theta)|^2$$

co daje

$$\frac{d\sigma}{d\Omega} = \frac{3}{4} |F(\theta)|^2 + \frac{1}{4} |G(\theta)|^2$$

rezultat zgodny z oczekiwaniem, gdyż tryplet jest trzykrotnie zdegenerowany a singlet jednokrotnie...

Opis rozpraszania na atomach na bazie metody Hartiego-Focka

Funkcji jednocząstkowej $F(\mathbf{r}_{N+1})$ opisującej rozpraszany elektron w procesie $e + H(N)$, rozpraszania na N – elektronowej tarczy atomowej nie można znajdować przez bezpośrednio wykorzystywać metody Hartiego-Focka do funkcji $N+1$ cząstkowej, bo zawsze dostaniemy najniższą energię (metoda wariacyjna z kryterium minimalizacji energii całkowite układu E_{N+1}) czyli $\varepsilon = 0$.

Tu nie szukamy energii orbitala $N+1$, bo ją znamy, lecz szukamy przesunięcia fazowego δ_l^S poprzez narzucenie na $F(\mathbf{r}_{N+1})$ odpowiednik warunków asymptotycznych.

Rozważymy najprostszy przypadek

Rozpraszanie na atomach zamknięto-powłokowych w przybliżeniu „zamrożonego kadłuba”

Równania H-F dla zamknięto-powłokowego układu N -elektronowego (atomu tarczy)
(F1)

$$\mathbf{F}\varphi_i = \varepsilon_i \varphi_i$$

gdzie

$$\mathbf{F} = h + \sum_{i=1}^N (J_i - K_i)$$

h - operator jednocząstkowy

J_i - operator kulombowski

K_i - operator wymiany

ε_i - energie orbitalne

a funkcja $\Psi^N(\mathbf{x}_1, \mathbf{x}_2, \dots, \mathbf{x}_N) = \det\{\varphi_1(\mathbf{x}_1), \varphi_2(\mathbf{x}_2), \dots, \varphi_N(\mathbf{x}_N)\}$ opisuje stan podstawowy tarczy, gdzie $\mathbf{x}_i$ to współrzędne przestrzenne i spinowe elektronu ($\mathbf{r}_i \sigma_i$).

W widmie $\mathbf{F}$ są nie tylko orbitale obsadzone φ_i , $i = 1, \dots, N$, ale także orbitale „wirtualne” (wzbudzone) o energiach $0 > \varepsilon_j > \varepsilon_N$.

Jeśli rozważyć taki układ z dodatkowym elektronem to równania H-F wyglądają tak:

(F2)

$$\tilde{\mathbf{F}}\tilde{\varphi}_i = \sum_{j=1}^{N+1} \varepsilon_{ij} \tilde{\varphi}_j$$

$\tilde{\mathbf{F}}$ to operator Focka zbudowany z $N+1$ orbitali, a ε_{ij} to mnożniki Lagrange'a, których nie daje się zdiagonalizować.

Ale, działanie $\tilde{\mathbf{F}}$ na $N+1$ orbital wygląda tak

$$\begin{aligned}\tilde{\mathbf{F}}\tilde{\varphi}_{N+1} &= h\tilde{\varphi}_{N+1} + \sum_{i=1}^{N+1} (\tilde{J}_i - \tilde{K}_i)\tilde{\varphi}_{N+1} \\ &= h\tilde{\varphi}_{N+1} + \sum_{i=1}^N (\tilde{J}_i - \tilde{K}_i)\tilde{\varphi}_{N+1}\end{aligned}$$

gdyż wyrazy kulombowski i wymienny dla $i=N+1$ się kasują ($\tilde{J}_{N+1} = \tilde{K}_{N+1}$)
(pod całkami są tylko orbitale $\tilde{\varphi}_{N+1}$);

Jeśli zbudujemy operator Focka z orbitali φ_j , $j = 1, \dots, N$ będących rozwiązaniem zagadnienia N -elektronowego, (**przybliżenie zamrożonego kadłuba**) to równanie na spinorbital $\tilde{\varphi}_{N+1}$ ma (za F2) postać:

$$\tilde{\mathbf{F}}\tilde{\varphi}_{N+1} = \varepsilon_{N+1}\tilde{\varphi}_{N+1} + \sum_{j \neq N+1}^N \varepsilon_{j,N+1}\varphi_j$$

ale $\tilde{\mathbf{F}}$ to ten sam operator co $\mathbf{F}$ z równania (F1), a $\tilde{\varphi}_{N+1}$ to jego $N+1$ -wsze rozwiązanie - „orbital wirtualny” - który jest ortogonalny do wszystkich φ_j , $j=1, \dots, N$, $\langle \tilde{\varphi}_{N+1} | \varphi_j \rangle = 0$, a to oznacza, że wszystkie mnożniki Lagrange'a $\varepsilon_{j,N+1}$ znikają $\varepsilon_{j,N+1} = 0$.

Pozostajemy zatem z równaniem F1

$$\mathbf{F}\varphi = \varepsilon\varphi$$

dla dowolnego spinorbitala opisującego dodatkowy elektron w polu atomu w przybliżeniu *zamrożonego kadłuba*;

jeśli szukamy φ w postaci

$$\varphi(\mathbf{x}) = \frac{1}{r} f_l(r) Y_l^{m_l}(\hat{\mathbf{r}}) \chi_{m_s}$$

to ostatecznie równania radialne na $f_l(r)$ mają postać
(F3)

$$\left[\frac{d^2}{dr^2} - \frac{l(l+1)}{r^2} + \frac{2Z}{r} + 2\varepsilon \right] f_l(r) = -2V^{HF}(r)f_l(r) - 2W^{HF}(r)f_l(r)$$

gdzie $2\varepsilon = k^2$, a V^{HF} i W^{HF} to potencjały kulombowski i wymienny określone jako

$$V^{HF}(r) = \sum_{n'l'} 2(2l' + 1) Y_0^{HF}(P_{n'l'}, P_{n'l'}; r)$$

$$W^{HF}(r) = \sum_{\lambda} \sum_{n'l'} \frac{2l' + 1}{2l + 1} [C(l', \lambda, 0, 0, l, 0)]^2 Y_{\lambda}^{HF}(P_{n'l'}, f_l; r)$$

a $Y_{\lambda}^{HF}(F, G; r) = r^{-\lambda-1} \int_0^r F(s)G(s)s^{\lambda}ds + \int_r^{\infty} F(s)G(s)s^{-\lambda-1}ds$,
 $P_{n'l'}(r)$ - radialne orbitale „zamrożonego kadłuba” atomowego.

Jeśli na funkcje $f_l(r)$ narzucić warunki asymptotyczne (5b)

$$f_l(r) \sim \sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi + \delta_l\right)$$

[zamiast poszukiwania ε , przy zadanej energii poszukujemy δ_l]

to rozwiązania $f_l(r)$ odpowiadają radialnym częściom fal parcjalnych opisujących stan elektronu rozpraszanego na statyczno-wymiennym potencjale tarczy

$$\tilde{W}^{HF} = 2V^{HF}(r) + 2W^{HF}(r).$$

Uwaga 1: przybliżenie zamrożonego kadłuba oznacza, że zaniedbujemy wpływ elektronu rozpraszanego na elektrony tarczy; ten wpływ uwzględnia się czasami dodając przybliżony statyczny potencjał mający opisywać polaryzację tarczy przez nadlatującą cząstkę.

Uwaga 2: to co powyżej uzyskaliśmy to *jednokanałowy przypadek metody close-coupling w przybliżeniu zamrożonego kadłuba*.

Formalizm funkcji Greena, przybliżenie Borna

Równanie (1) można zapisać w postaci

(G1)

$$(E - H_0)\psi(\mathbf{r}) = V\psi(\mathbf{r})$$

gdzie $H_0 = \frac{1}{2}\nabla^2$ hamiltonian cząstki swobodnej; formalnie jest to równanie różniczkowe niejednorodne; rozwiązanie równania jednorodnego zapiszemy jako

$$(E - H_0)\varphi(\mathbf{r}) = 0$$

i formalnie można pewne rozwiązanie (G1) zapisać jako

(G2)

$$\psi = (E - H_0)^{-1}V\psi$$

przy czym, skoro H_0 jest operatorem różniczkowym, to $(E - H_0)^{-1}$ jest operatorem całkowym (rozwiązując należy wybrać jakąś stałą całkowania);

matematycznie: rozwiązanie równania niejednorodnego można zawsze zapisać jako sumę rozwiązania równania jednorodnego i rozwiązania szczególnego równania niejednorodnego; zatem w ogólności

(G3)

$$\psi = \varphi + (E - H_0)^{-1}V\psi$$

Operator całkowy $(E - H_0)^{-1}$ nosi nazwę funkcji Greena $G(\mathbf{r}, \mathbf{r}')$ będącą rozwiązaniem równania

(G4)

$$(\nabla^2 + \mathbf{k}^2)G(\mathbf{r}, \mathbf{r}') = \delta(\mathbf{r} - \mathbf{r}'),$$

zatem (G3) można zapisać w postaci

(G5)

$$\psi(\mathbf{r}) = \varphi(\mathbf{r}) + \int G(\mathbf{r}, \mathbf{r}')V(\mathbf{r}')\psi(\mathbf{r}')d^3r'.$$

[Uwaga: To równanie (oraz G3) nosi często nazwę równania Lippmana-Schwingera. W sensie operatorowym można je symbolicznie zapisać tak

$$\psi = \varphi + \hat{G}V\psi$$

a jeśli do prawej strony wstawić rozwiązanie z lewej to otrzymamy

$$\psi = \varphi + \hat{G}V\varphi + \hat{G}V\hat{G}V\varphi + \dots [O(V^3)]$$

co jest niczym innym jak rodzajem rachunku zaburzeń – Brillouina-Wignera.]

Jeśli operator $(E - H_0)^{-1}$ wyrazić spektralnie w bazie funkcji własnych H_0 , które są falami płaskimi $(2\pi)^{-3/2} e^{i\mathbf{k}\mathbf{r}}$ (fale płaskie wybiegające), to funkcję Greena da się (po dość skomplikowanych zabiegach) przedstawić w postaci (G6)

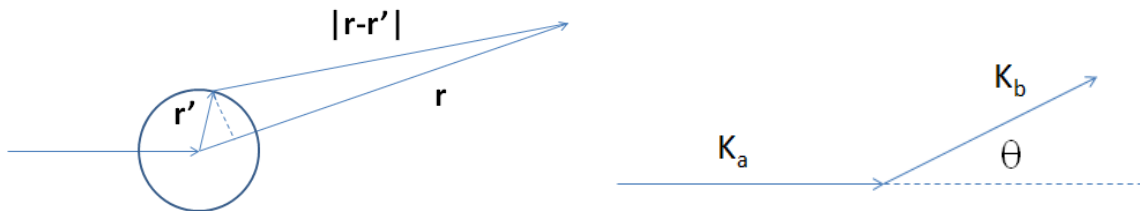
$$G(\mathbf{r}, \mathbf{r}') = -\frac{\exp(ik|\mathbf{r} - \mathbf{r}'|)}{2\pi|\mathbf{r} - \mathbf{r}'|},$$

Wówczas równanie (G5) przyjmie postać (G7)

$$\psi(\mathbf{r}) = \varphi(\mathbf{r}) - \frac{1}{2\pi} \int \frac{\exp(ik|\mathbf{r} - \mathbf{r}'|)}{|\mathbf{r} - \mathbf{r}'|} V(\mathbf{r}') \psi(\mathbf{r}') d^3r'.$$

[uwaga: rozwiązanie ψ znajduje się również pod całką].

Dla dużych $r \gg d$ (od zasięgu potencjału V)

$$k|\mathbf{r} - \mathbf{r}'| = kr - \mathbf{k}_b \mathbf{r}', \quad \mathbf{k}_b = k \frac{\mathbf{r}}{r}$$

równanie (G7) sprowadza się do (G8)

$$\psi(\mathbf{r}) = \varphi(\mathbf{r}) + A_{ba} \frac{e^{ikr}}{r},$$

gdzie

$$A_{ba} = -\frac{1}{2\pi} \int \exp(-i\mathbf{k}_b \mathbf{r}') V(\mathbf{r}') \psi(\mathbf{r}') d^3r',$$

tzn.

$$A_{ba} = -\frac{1}{2\pi} \langle \varphi | V | \psi \rangle$$

[indeksy ab wiążą $\mathbf{k}$ fali padającej (a) z $\mathbf{k}$ fali wychodzącej (b)]
a z uwagi na [1*] zapisuje się (G8) jako

$$\psi = e^{ikz} + \frac{f(\theta)}{r} e^{ikr}$$

(!) dostajemy nic innego jak znana nam już postać, którą na początku postulowaliśmy
...

Gdy $V(r)$ jest małe i można potraktować jako zaburzenie, to równanie (G7) można rozwiązać metodą kolejnych przybliżeń (k – krok iteracji):

$$\psi^{(k+1)}(\mathbf{r}) = \varphi(\mathbf{r}) - \frac{1}{2\pi} \int \frac{\exp(ik|\mathbf{r} - \mathbf{r}'|)}{|\mathbf{r} - \mathbf{r}'|} V(\mathbf{r}') \psi^{(k)}(\mathbf{r}') d^3 r'$$

inaczej:

$$\psi(\mathbf{r}) = \varphi(\mathbf{r}) - \frac{1}{2\pi} \int \frac{\exp(ik|\mathbf{r} - \mathbf{r}'|)}{|\mathbf{r} - \mathbf{r}'|} V(\mathbf{r}') \varphi(\mathbf{r}') d^3 r' + \dots$$

i tym samym amplituda rozpraszania:

$$A_{ba} = -\frac{1}{2\pi} \langle \varphi | V | \varphi \rangle + \left(\frac{1}{2\pi} \right)^2 \int \varphi^*(\mathbf{r}) \frac{\exp(ik|\mathbf{r} - \mathbf{r}'|)}{|\mathbf{r} - \mathbf{r}'|} V(\mathbf{r}) V(\mathbf{r}') \varphi(\mathbf{r}') d^3 r d^3 r' + \dots$$

Pozostawienie tylko I-go wyrazu to tzw. **przybliżenie Borna**

$$A_{ba} = -\frac{1}{2\pi} \langle \varphi | V | \varphi \rangle$$

i

$$d\sigma^{(B)} = \left(\frac{1}{2\pi} \right)^2 |\langle \varphi | V | \varphi \rangle|^2 d\Omega$$

Warunek stosowalności przybliżenia Borna.

Pozostawienie w rozwinięciu tylko jednego wyrazu jest dopuszczalne gdy

$$|\varphi(\mathbf{r})| \gg \left| \frac{1}{2\pi} \int \frac{\exp(ik|\mathbf{r} - \mathbf{r}'|)}{|\mathbf{r} - \mathbf{r}'|} V(\mathbf{r}') \varphi(\mathbf{r}') d^3 r' \right|$$

ale $|V(r)|$ jest na ogół największe w $r = 0$, gdzie $\varphi(\mathbf{r})$ jest skończone i nie większe niż 1, zatem kładąc $r=0$, (φ to fala płaska) i pamiętając, że $k^2 = 2E$, a małe energie oznaczają $kd \ll 1$ (d to zasięg potencjału), więc exp pod całką można zastąpić jedynką, zatem w przybliżeniu mamy:

$$1 \gg \left| \frac{1}{2\pi} \int \frac{1}{r} V(\mathbf{r}) d^3 r \right|,$$

definiując $\bar{V} = \frac{1}{4\pi d^2} \left| \int \frac{1}{r} V(\mathbf{r}) d^3 r \right|$ - w przybliżeniu jako wartość średnią z potencjału V w objętości d^3 , dostaniemy

$$\bar{V} \ll \frac{1}{2d^2}$$

ale $\frac{1}{2d^2}$ można uważać za „rzęd” wartości energii kinetycznej swobodnej cząstki w obszarze o liniowych rozmiarach „ d ” -

(za zasadą nieoznaczoności - $\Delta x \Delta p \geq 1/2$, $p \sim k$, nieoznaczoność Δx jest rzędu d , to nieoznaczoność pędu k jest rzędu $1/(2d)$, nieoznaczoność kwadratu k^2 rzędu $1/(4d^2)$, ale $k^2 = 2E$) , zatem warunek Borna oznacza, że:

energia kinetyczna cząstki musi być znacznie większa od energii potencjalnej.

...